

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДВНЗ «УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

КАРПАТСЬКА УКРАЇНА - НЕЗАЛЕЖНА ДЕРЖАВА

МАТЕРІАЛИ
Міжнародної наукової конференції, присвяченої 80-річчю
проголошення Незалежності Карпатської України

(м. Ужгород, 14-15 березня 2019 року)

Ужгород - 2019

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДВНЗ «УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

КАРПАТСЬКА УКРАЇНА – НЕЗАЛЕЖНА ДЕРЖАВА

МАТЕРІАЛИ

Міжнародної наукової конференції, присвяченої 80-річчю проголошення
Незалежності Карпатської України

(м. Ужгород, 14-15 березня 2019 року)

Ужгород – 2019

Рецензенти:

Марчук Василь Васильович

доктор історичних наук, професор

(Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника)

Данилюк Дмитро Дмитрович

доктор історичних наук, професор

(Ужгородський національний університет)

Задорожний Володимир Євгенович

доктор історичних наук, професор

(Ужгородський національний університет)

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
від 26 лютого 2019 року, протокол № 3

Карпатська Україна – незалежна держава. Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 80-річчю проголошення незалежності Карпатської України (м. Ужгород, 14-15 березня 2019 року) / Вступне слово В. Смоланки; Редкол.: М. Вегеш (голова), С. Віднянський, М. Лендель, О. Пагіря, М. Токар, С. Федака (члени редкол.). Ужгород, видавництво ПП «АУТДОР-ШАРК», 2019 – 404 с.

Друкується за сприянням ректора Ужгородського національного університету, доктора медичних наук, професора Володимира Смоланки

До наукового збірника ввійшли доповіді, виголошені на міжнародній науковій конференції «Карпатська Україна – незалежна держава», організаторами якої виступили Ужгородський національний університет та Інститут історії України НАН України.

Збірник, який виходить у світ з нагоди 80-ї річниці проголошення державної незалежності Карпатської України, стане в нагоді всім, хто цікавиться славетними й трагічними сторінками історії національно-визвольної боротьби закарпатських українців у ХХ столітті.

ISBN 978-617-7132-99-7

ЗМІСТ

Вступне слово ректора Ужгородського національного університету, доктора медичних наук, професора Володимира Смоланки	6
Привітання учасникам конференції директора Українського Музею-Архіву в Клівленді (США) Андрія Фединського	10
Ситник Олександр . Ідеологічні підстави постанови Карпатської України	11
Пагіря Олександр . Події 13-14 березня 1939 р. в Хусті: путч, повстання чи збройний конфлікт?	21
Токар Маріан . Роль «третього сектору» в державотворенні Карпатської України	38
Зан Михайло . Політична участь етнічних меншин у державотворенні Карпатської України	50
Данилець Юрій . Становище православної церкви в період Карпатської України	77
Кічера Віктор . Греко-Католицька Церква і держава в автономній Карпатській Україні (за матеріалами МЗС ЧСР)	88
Віднянський Степан . Карпатська Україна як етап українського державотворення	96
Казак Олег . Доля української організації «Просвіта» після приєднання Підкарпатської Русі до Угорщини (1938-1944 рр.)	112
Федака Сергій . Економічна феєрія Карпатської України	122
Басараб Володимир . Роль Греко-Католицької Церкви у процесі становлення української державності (на матеріалі послань та листів Андрея Шептицького)	129

Михайлюк Марина. Закарпатські євреї восени 1938 – навесні 1939 років: Підкарпатська Русь / Карпатська Україна	140
Кравчук Олександр, Завальнюк Костянтин. Леонід Мосендз на Закарпатті у 1938-1939 рр	154
Мушинка Микола. Степан Клочурак – міністр оборони Карпатської України	167
Болдижар Сергій, Мойш Василь. Автономія Підкарпатської Русі як передумова проголошення Карпатської України	171
Гиря Володимир. Вибори до Союму Карпатської України	178
Вегеш Микола. Угорський і польський терор у Карпатській Україні	186
Бертолон Олександр. Система політичного режиму Міклоша Горті в Угорщині (1920-1939 рр)	211
Куцов Костянтин. Участь активістів «Союзу підкарпатських українських студентів» у політичних подіях 1938-1939 рр	218
Абрамович Інгрід. Прояв жіночої активності у військово-політичному житті Карпатської України	230
Світлиць Андрій. Прикордонник Василь Попик – захисник Карпатської України	234
Шафраньош Олексій. Карпатська Україна та бої 15 березня 1939 року в спогадах Михайла Гулянич	240
Шинкар Іван. На шляху до державності: Карпатська Україна (1938-1939) із вісімдесятирічної відстані	245
Мазило Ігор. Проблеми історії Карпатської України на сторінках підручників вищої школи	249

Савчин Михайло. Карпатська Україна та континуїтет української державності	253
Туряниця Вікторія, Туряниця Василь. Правовий статус української мови як державної / офіційної: історія і сучасність.....	262
Тарасюк Володимир. «Творім патріотичну молодь» як один із основних заповітів Августина Волошина	275
Вегеш Анастасія. Енциклопедичне та змістове наповнення літературно-художніх антропонімів творів Августина Волошина	281
Руснак Ірина. Поетика назви роману-репортажу «Сонце з Заходу» Уласа Самчука.....	293
Міщанин Василь. «Статті и стихи націоналістического и профашистского характера»: аналіз кримінальної справи Андрія Патруса-Карпатського	300
Юсип-Якимович Юлія. Світоглядні основи Августина Волошина: національно-мовний та культурологічний аспекти.....	314
Ірина-Люба Горват. Перші публікації про Августина Волошина в українській історіографії (90-ті роки ХХ століття)	325
Туряниця Василь, Васирина Наталія, Туряниця Вікторія. Стан і проблеми шкільництва Підкарпатської Русі / Карпатської України (жовтень 1938 – березень 1939 рр.): мовою цифр і фактів нововиявлених архівних документів	345
Тодоров Ігор. Зовнішньополітичний вимір суспільних настроїв на Закарпатті в контексті вісімдесятиліття Карпатської України..	358
Град Корнел. Карпатська Україна	366
Белень Михайло. Сторінки історії Карпатської України (Епоха Карпатської України у моїй творчості).....	385

ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА І ДЕРЖАВА В АВТОНОМНІЙ КАРПАТСЬКІЙ УКРАЇНІ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ МЗС ЧСР)

Віктор Кічера,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри модерної історії України та зарубіжних країн,
Ужгородський національний університет

Віктор Кічера. Греко-Католицька Церква і держава в автономній Карпатській Україні (за матеріалами МЗС ЧСР).

У статті йдеться про кількомісячну автономію Карпатської України, що супроводжувалася серйозними викликами в адміністративних питаннях для Церкви – кордони єпархії, розміщення семінарії, атаки терористів тощо. Чи не ключовим питанням життєздатності парафій Мукачівської єпархії, які адміністрував єпископ Діонісій Нарядій мало стати навчання семінаристів, так як Ужгородська семінарія опинялася в кордонах Угорщини. Намагання відправити бодай 20 семінаристів на навчання до Львова, не те що не увінчалася успіхом з політичних мотивів, але й саме церковне керівництво намагалось його вирішити через МЗС ЧСР, що напевно було обмежено конкордатом 1928 р. Такий стан справ давав нульові шанси на дозвіл польської влади для навчання семінаристів вихідців із прикордонної Підкарпатської Русі в Польщі. Таким чином, виключно церковні питання і їх вирішення залежали від політичної дипломатії празької нунціатури та чиновників МЗС, так як урядові кола ЧСР бажали зменшити поширення українського впливу, то наполягали на розміщення навчання в Оломовці, що в підсумку і сталося. Звичайно, що за таких умов важко було проводити реформування церковного життя автономного керівництва в Хусті.

Ключові слова: автономія, Греко-Католицька Церква, держава, Карпатська Україна МЗС ЧСР.

Viktor Kichera. Greek-Catholic Church and State in the Autonomous Carpathian Ukraine (based on the materials of the Czech Republic Ministry of Foreign Affairs).

The article deals with a few months autonomy of the Carpathian Ukraine, accompanied by serious challenges in administrative issues for the Church – borders of the diocese, placing of a seminary, terrorist attacks, etc. The key issue of the Mukachevo diocese parishes viability, administered by Bishop Dionisius Naryadiy, was a training for seminarians, since the Uzhgorod Seminary was at the borders of Hungary. The attempts to place more than 20 seminarians for study in Lviv was not only unsuccessful because of the political motives, but the church authorities also tried to solve it through the Ministry of Foreign Affairs of the Czechoslovak Socialist Republic, which was definitely limited by a concordat in 1928. Such situation gave

no chances for the permission of the Polish authorities for training seminarians from the border of Subcarpathian Rusin Poland. Therefore, exclusively church questions and their decisions depended on the political diplomacy of the Prague Nunciature and the officials of the Foreign Ministry. As the government circles of the CHSR wanted to reduce spreading of Ukrainian influence, they insisted on placement of training in Olomovets, which eventually happened. Of course, under such conditions it was difficult to reform the church life of the autonomous leadership in Khust.

Key words: autonomy, Greek-Catholic Church, state, Carpathian Ukraine, Ministry of Foreign Affairs of the Czech Republic.

Значну роль в Карпатській Україні відігравали питання Церкви, а саме автономне утворення на Підкарпатській Русі очолив греко-католицький священник Августин Волошин. А тому варто простежити на матеріалах МЗС ЧСР намагання розбудувати церковні структури в автономному утворенні.

У праці авторів Володимира Боднара та Миколи Вегеша вказується про активні зв'язки з Галичиною. Хоч насправді є мало інформації, що стосується Церкви, хіба за винятком привітань самого митрополита Андрія Шептицького після призначення Августина Волошина головою автономного уряду 11 жовтня 1938 р. Автори вказують на великий ентузіазм митрополита Андрія: *«...весь український народ у Галичині, а особливим способом Церква і Духовенство прийняли відомість що Ваша ексцеленсія обняли владу в Карпатській Україні»* [2, с. 90-91].

За доби Чехословаччини все більшу роль відігравала Православна Церква, яка активно розвивала свою структуру в умовах ЧСР. Деякі Автори переконані, що православний рух був підтримуваний чехословацькою владою на противагу змадяризованому греко-католицькому духовенству, як вважалося, напевно, офіційними колами держави. За статистикою на Закарпатті нараховувалося 410 тис. греко-католиків і 140 тис православних. Після Віденського арбітражу 2 листопада 1938 р. на території під Угорщиною залишилося лише 35 греко-католицьких парафій, а в Карпатській Україні – 280 [3, с. 439.]. Безумовно, значна частина духовенства мала проугорські погляди, хоч і не вся, але значною мірою саме боязнь угорських впливів була однією з причин підтримки православного руху урядовими колами Чехословаччини.

Із середини листопада до середини березня апостольським адміністратором у Карпатській Україні був єпископ Діонісій Нарядій,

котрий як відзначають дослідники, виділявся чіткою проукраїнською орієнтацією. 28 листопада 1938 р. Августин Волошин прийняв православного єпископа Володимира Раїча, котрий визнав владу Карпатської України. Тобто уряд Карпатської України пішов на зближення з Православною Церквою. У той же час єпископ Олександр Стойка зайняв позицію орієнтування на Угорщину [3, с. 445-446.]. Тут треба зазначити, що швидше за все єпископ Олександр залишився у власному єпархіальному осідку, незважаючи на зміну влади.

4 грудня 1938 р., як написано в газеті «Благовісник», Хуст став єпархіальним престольним градом, відбулася інсталяція нового єпископа і підвищення парафіяльного храму до єпископської кафедри. А єпископу і апостольському адміністраторові Діонісію Нарядію парох Дмитро Попович символічно передав ключі від храму [7, С. 11-12.]. Проте після цього радісного торжества необхідно було вирішувати ряд нагальних адміністративних питань. Одним із них – семінарія, котра внаслідок зміни кордонів залишилася в Ужгороді, без якої повноцінно жодна єпархія існувати не може. Діонісій Нарядій змушений був шукати можливість для навчання біля 60 богословів.

Справу розміщення принаймні 20 семінаристів планували у Львові. 14 грудня 1938 президія влади Підкарпатської Русі за підписом міністра в справах Підкарпатської Русі Августина Волошина здійснила прохання до МЗС ЧСР розмістити для навчання семінаристів у Львові. [8]. Того ж 14 грудня 1938 р. МЗС у Празі таємно і дуже терміново просить посольство ЧСР у Варшаві з'ясувати можливість розміщення 20 семінаристів у Львові, так як після втрати Ужгорода є потреба розмістити на навчання біля 60 семінаристів. Тут же говориться, що празький нунцій усно висловив міністру прохання самого Діонісія Нарядія. Серед прохань празького нунція Ксаверія Ріттера до міністра МЗС у Празі зустрічаються три питання: 1) повернути з ув'язнення монаха василіанина Атанасія Сабелку; 2) повідомити розміщення друкарні василіан і повернути її власникам; 3) власне розміщення 20 семінаристів у Львові. Серед аналітики урядовців ЧСР переважає думка, що греко-католицьке духовенство останніми роками дуже було заангажоване до поширення українських ідей. А тому добре, щоб воно виховувалося у Чехословаччині, щоб деполітизувати виховні аспекти духовенства [9]. Про автономне утворення на чолі з Августином Волошином

Ксаверіо Ріттер був повідомлений ще в жовтні 1938р. [16, 376 с.]. Так, посольство ЧСР у Варшаві 21 грудня 1938 р. таємно інформує, що таке питання польській владі наразі пред'явити неможливо з політичних мотивів. Основною перешкодою, на думку дипломатів, чому розмістити русинських богословів на семінарії неможливо, бо нагляд за ним здійснює греко-католицький митрополит Андрій Шептицький, який є, безсумнівно, проукраїнських поглядів. Але є думка, що цілком можливим би було звернення празького нунція до Варшавського, що й було усно йому передано [8]. Отже, чехословацька дипломатія активно включилася в питання розміщення богословів, вихідців з Карпатської України, намагаючись розвідати можливість направлення на навчання 20 семінаристів до Львова, але це було неможливо, зважаючи на тогочасну політику польської влади.

За аналізом урядовців Міністерства закордонних справ Чехословаччини (МЗС ЧСР) преса, зокрема в газеті «Самостатность» описується, що після зміни кордонів 1938 р. на Підкарпатській Русі дві найбільші церкви очолюють єпископи, вихідці з Югославії, Діонісій Нарядій як апостольський адміністратор та Володимир Раїч – серб. Причому, на думку журналістів, Православна Церква ніколи би так багато не мала в інших державах – Угорщині і Польщі, як має в Чехословаччині за підтримки влади ЧСР – за останні 20 років чехословацька влада зробила багато: виникло 120 православних парафій; власне духовенство, яке отримує державну конгруу; в Хусті існує православний інтернат, з якого вийшли сотні православних інтелігентів [10]. Тобто і в пресі вказувалося на сприяння чехословацькою владою розвитку православного руху в державі.

Важливим питанням по лінії МЗС було і паралельне вирішення кордонів єпархій, так як колись єдина Мукачівська єпархія опинялася одразу в трьох державах – Угорщині, Словаччині та Карпатській Україні. 17 січня МЗС просить про термінову інформацію, так як газета «Вечір» 17 січня 1939 р. подала інформацію, що 16 січня 1939 р. кардинал Юстиніан Середі [5] розмовляв із кардиналом Еудженіо Пачеллі [6] майже годину і йшлося про зміну кордонів єпархій на Словаччині і Підкарпатській Русі згідно нових кордонів держав. Посольство ЧСР у Ватикані 23 січня 1939 р. інформує МЗС у Празі, що востаннє кардинал Середі був у Римі 24 листопада 1938 р., про що подано звіт 29 листопада [12]. Це ще раз підтверджує боязнь угорських впливів у Праги і намагання отримувати інформацію по

дипломатичній лінії якомога точніше про події, котрі стосуються східних теренів Чехословаччини.

Іншим неприємним моментом, про який пише Олександр Баран, було вторгнення угорських терористів в Мукачево вранці 6 січня 1939 р., причому один панцерник угорські війська роззброїли, а інший не встигли [1, с. 149.]. Справа в тому, що за час цього акту було вчинено погром в Мукачівському василіанському монастирі, що стало відомо навіть у Ватикані. Так по лінії МЗС ЧСР існує справа 19 січня 1939 р. [11]. Тут подається інформація, що 15 січня 1939 р. посольству у Ватикані подано таємну і термінову інформацію, що Діонсій Ткачук генеральний протоархімандрит ЧСВВ зробив візит до посольства і скаржився про погром терористів у монастирі на Чернечій горі (Мукачево), внаслідок чого монахи змушені були під пострілами покинути монастир, що було для них небезпечно. Крім того, сказано, що це були найманці, як правило безробітні, з боку Угорщини, котрі навмисно робили провокації і наїзди, отримуючи за це відповідну плату. За день отримували 10 пенге, а за спеціальні завдання до 100 пенге. Крім того, тут же Діонісій Ткачук інформує, що стараннями Діонісія Наряді з Ужгорода було переведено 40 богословів Ужгородської семінарії стараннями архієпископа і монсеньйора Лопольда Пречана, котрий надав для цього спеціально окремий корпус для навчання. Щодо керівництва парафіями Діонісія Нарядія, то він змушений і надалі виконувати функцію управителя, так як відповідної особи серед духовенства регіону немає. 1 лютого МЗС з Праги надсилає інформацію до посольства ЧСР в Ватикані, що нунціатура не отримала жодної скарги від Протоархімандрита, а представник нунціатури (очевидно Празької), вказує, що йшлося, напевно, про прикордонний конфлікт і навряд чи мовилося про прямий напад на монастир. Треба вирішити, на думку дипломатів, питання кордону, бо монастир розташований якраз по демаркаційній лінії.

27 січня 1939 р. існує аналітична справа про єпископа в Хусті від референта МЗС. Вказується, що загребська газета «Хорватські стражі» описує про нормалізацію справ у регіоні і тому існує можливість, що апостольський адміністратор у Підкарпатській Русі Діонісій Нарядій може бути іменований єпископом. Це, безумовно, були лише уявлення в тодішній пресі. Аналіз у підсумку такий, що за даними референта нунціатури, вони дуже задоволені роботою Діонісія Нарядія в Хусті, а в цілому його робота на цьому поки не

припиняється і все в майбутньому можливо. А також про ці ідеї і такий їх можливий перебіг інформується посольство ЧСР при Ватикані. [13] Тобто у нунціатурі не виключали навіть і номінацію Діонісія Нарядія на єпископа в Хусті, хоч це й існувало на рівні преси, проте, напевно, в Римі зайняли вичікувальну позицію.

Що стосується семінарії, то в Ужгороді вона активно працювала, але за порадою Августина Волошина Діонісій Нарядій переніс семінарію до Оломовця 1 лютого 1939 р., призначивши керівником Мирона Калинця [3, с. 443]. Про це йдеться також у віснику Мукачівської єпархії 1 лютого, що семінарія буде розміщуватися саме в Оломовці [4, с. 19].

23 лютого 1939 р. існує аналітична справа з МЗС, за яким інформується справа маєтку міністерства оборони для підкарпатських семінаристів. Вказується, що Міністерство шкіл та народної освіти (МШАНО) буде підтримувати ідею, щоб міністерство оборони поступилося маєтком колишнього ордену єзуїтів на користь Церкви [14]. А вже 25 лютого МЗС інформує МШАНО, що проект Діонісія Нарядія буде підтриманий перед міністром оборони.

Щодо перенесення ужгородського алуменею (гуртожитку для проживання) до Оломовця існує справа МЗС від 3 березня 1939 [15]. Апостольський адміністратор та візитатор Мукачівської єпархії на території ЧСР Діонісій Нарядій особисто просить 21 лютого міністра МЗС ЧСР про переведення до Оломовця близько 50 семінаристів, завдяки старанням архієпископа Леопольда Пречана, для цього може бути виділено колишній єзуїтський конвікт, котрий тепер використовується для військових казарм і не використовується реально, але знаходиться близько до Богословського факультету в Оломовці. За інформацією МШАНО міністр освіти др. Ян Капрас особисто звертався до міністра оборони з цього питання. Висновок урядовців такий, що добре би було, щоб виховання проходило, на думку МЗС, у Оломовці, а тому треба сприяти вирішенню цього питання. Дійсно існує таємний лист міністра закордонних справ до Міністерства оборони від 13 березня 1939 р. про передачу єзуїтського конвікту для розміщення семінаристів для гуртожитку. 3 березня 1939 р. МШАНО подає таємну і дуже термінову справу до МЗС, що архієпископ Леопольд Пречан звернувся особисто до міністра освіти Яна Капраса про підтримку його плану з єзуїтським конвіктом перед міністерством оборони, бо мають навчатися з Ужгорода близько 50

семінаристів. Таким чином, великими зусиллями центральних міністерств, празької нунціатури та самого Діонісія Нарядія вдалося відправити на навчання і розмістити для проживання більше ніж пів сотні семінаристів для Мукачівської єпархії в Чехію, проте так і не вдалося хоча б 20 семінаристів через політичні перешкоди направити до Львова, що було і ближче і конфесійно більш виправдано.

Після захоплення Карпатської України угорцями створено списки репресивні, там знаходилися духовні отці Петро Булик, Василь Ларь, Степан Пап, Олександр Хіра та Юрій Станинець, котрі зазнали переслідувань у наступні роки. Діонісій Нарядій також зазнав принижень, але завдяки Апостольському нунцію в Будапешті Ангело Ротта йому разом з о. Степаном Решетилом вдалося виїхати до Риму [3, с. 447.].

Таким чином, кількомісячна автономія Карпатської України супроводжувалася серйозними викликами в адміністративних питаннях для Церкви – кордони єпархії, розміщення семінарії, атаки терористів тощо. Чи не ключовим питанням життєздатності парафій Мукачівської єпархії, які адміністрував єпископ Діонісій Нарядій мало стати навчання семінаристів, так як Ужгородська семінарія опинялася в кордонах Угорщини. Намагання відправити бодай 20 семінаристів на навчання до Львова, не те що не увінчалася успіхом з політичних мотивів, але й саме церковне керівництво намагалось його вирішити через МЗС ЧСР, що напевно було обмежено конкордатом 1928 р. Такий стан справ давав нульові шанси на дозвіл польської влади для навчання семінаристів, вихідців із прикордонної Підкарпатської Русі, в Польщі. Таким чином, винятково церковні питання і їх вирішення залежали від політичної дипломатії празької нунціатури та чиновників МЗС, так як урядові кола ЧСР бажали зменшити поширення українського впливу, то наполягали на розміщення навчання в Оломовці, що в підсумку і сталося. Звичайно, що за таких умов важко говорити про великий успіх у реформуванні церковного життя як і про реальні часові і політичні можливості самого церковного керівництва в Хусті.

Список використаних джерел

1. Баран О. Карпатська Україна. Шлях до державності. Вінніпег, 2003. 217 с.
2. Боднар В.Л., Вегеш М.М. Карпатська Україна в міжнародних відносинах (1938-1939). Ужгород: ТОВ «Колір прінт», 1997. 135 с.

3. Вегеш М., Токар М. Карпато-Українське державотворення: до 70-річчя проголошення державної незалежності Карпатської України. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2009. 536 с.
4. Духовний семінар. *Вісник Мукачівської єпархії в Чехо-Словацькій республіці*. №2, 1 лютого, 1939. С. 19.
5. Дьєрдь Юстиніан Шєреди (угор. *Serédi Jusztinián György*). URL:https://ru.wikipedia.org/wiki/Шєреди%2C_Дьєрдь_Юстиніан
6. Еудженіо Пачеллі; 2 березня 1876, Рим-9 жовтня 1958) — Папа Римський (2 березня 1939 — 9 жовтня 1958). У 1930–1939 роках Державний секретар Ватикану. Очолював Римо-католицьку церкву під час Другої світової війни. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Пій_XII
7. Митрович Д. Історичне торжество в Хусті. *Благовісник – Пресвятого Серця Христового*, №1-2, рочник 19, 1939. С. 11-12.
8. Archiv Ministerstva zahraničních věcí České republiky (AMZV ČR). Sekce II. Kart. 65. Církevní věci. Řecko-katolická církev. Různé. Č. 182.707/1938.
9. AMZV ČR. Sekce II. Kart. 65. Církevní věci. Řecko-katolická církev. Různé. Č. 176.396/1938.
10. AMZV ČR. Sekce II. Kart. 65. Církevní věci. Řecko-katolická církev. Různé. Č. 182.707/1938.
11. AMZV ČR. Sekce II. Kart. 65. Církevní věci. Řecko-katolická církev. Různé. Č. 184.796/1938.
12. AMZV ČR. Sekce II. Kart. 65. Církevní věci. Řecko-katolická církev. Různé. Č. 9.886/1939.
13. AMZV ČR. Sekce II. Kart. 65. Církevní věci. Řecko-katolická církev. Různé. Č. 14.407/1939.
14. AMZV ČR. Sekce II. Kart. 65. Církevní věci. Řecko-katolická církev. Různé. Č. 14.472/1939.
15. AMZV ČR. Sekce II. Kart. 65. Církevní věci. Řecko-katolická církev. Různé. Č. 28.827/1939.
16. AMZV ČR. Sekce II. Kart. 65. Církevní věci. Řecko-katolická církev. Různé. Č. 35.467/1939.
17. Šmíd M. Apoštolský nunciatus v Praze : významný faktor v československo-vatikánských vztazích v letech 1920-1950 Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2015. 543 s.